

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

Tekens aan de wand

Voor uw agenda

Publieksactiviteiten

Terugblik excursie

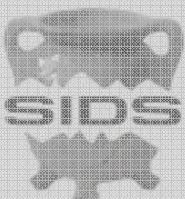
TV uitzending online

Boekennieuws

Na de opgraving

Jaargang 15 - Nr. 58
December 2012

TEKENS AAN DE WAND

(Tom van Eekelen)

In het voetspoor van de industrialisatie en verstedelijking volgde vanaf de late negentiende eeuw de massaconsumptie en daarmee de opkomst van de reclame. Stad en land werden letterlijk bedolven onder steeds nieuwe vormen van buitenreclame. Geschilderde muurreclames met wonderlijke letters en kleurrijke voorstellingen waren een van de reclame-uitingen. Deze vorm beleefde een hoogtepunt tussen 1920 en 1950. Na 1950 raakte dit reclamemedium in de vergetelheid. Dat was mede het gevolg van instanties zoals de Bond Heemschut, die zich keerde tegen deze vorm van 'bevuiling' van gevels in het bijzonder in de stad en de dorpen. Een opmerkelijk feit, want nu zijn er vele stemmen binnen Heemschut die opkomen voor het behoud van de 'tekens op de wand'.

Muurreclame kende eigenlijk twee vormen: opschriften met overwegend letters, die vaak voorkwamen op gevels, en reclames met sprekende afbeeldingen, die meestal op vrije muurvlakken werden geschilderd. De oudste categorie bestaat uit uitsluitend letterreclame voor een bepaald product of de naam van een winkel of bedrijf. Deze vorm komt het meeste voor in binnensteden, langs uitvalstraten, in wijken met gemengde woon- en werkbebouwing en in dorpskernen. Vooral voorgevels waren daarvoor populair, omdat deze reclame gemakkelijk kon worden aangepast aan de gevelindeling met deuren en ramen.

De meest opvallende muurreclame met vaak kleurrijk geschilderde voorstellingen beleefde een hoogtepunt in de periode tot de Tweede Wereldoorlog. Deze vorm was veel duurder om te maken en vergde meer onderhoud dan simpele letterreclame en kwam daardoor minder vaak voor. Grote, geschilderde muurreclames werden vanaf de eeuwwisseling overal aangebracht waar veel mensen passeerden, met als favoriete locaties de omgeving van stations, pleinen, hoekpanden en halfopen bouwblokken. Lang niet alle bebouwing leende zich ervoor, omdat er voldoende blind gevelvlak moest zijn. Geschilderde muurreclames werden vooral

in steden toegepast. Daarbuiten waren andere reclamedragers meer in zwang zoals emailleborden, geschilderde letterreclame en affiches.

Miss Blanche

De meeste schilderingen werden aangebracht op de bakstenen muren of op een gepleisterde gevel. Bovendien op grotere hoogte zodat veel mensen het ook goed konden zien. In enkele steden, vooral Kampen, Amsterdam en Leiden, maar ook in Bergen op Zoom werden reclamevlakken van soms fraaie in de pleister getrokken ornamentlijsten voorzien. Ook blinde ramen in gevels werden voor muurreclames geschikt gemaakt. Als voorbeeld ziet u hier de Miss Blanche beschildering waarvoor de gemeente in 2009 de Brabantse Monumentenprijs in ontvangst mocht nemen.

Miss Blance, een ontwerp van de beroemde stijlontwerper Vilmos Huszar, was in de jaren dertig een creatie die veel verder ging dan alleen een personage die reclame maakte voor een sigarettenmerk. Zij was de dame zoals veel mannen, maar ook vele vrouwen, de vrouw van toen graag zagen. Zelfstandig, eigenzinnig en vernieuwend. Niet alleen de rokende dame was een nieuw gezicht, haar fijne figuur en haar hoofddeksel waren zaken waar vele mannen en vrouwen van droomden in die tijd. Het gevolg was dat de afbeelding in vele grote steden te vinden was als het toekomstbeeld van de vrouw.

Fresco's

De plaatselijke middenstand maakte vooral gebruik van de goedkopere letterreclame op gevels van winkel- en bedrijfspanden. Blinde zijmuren waren favoriet bij landelijk opererende adverteerders, vooral de fabrikanten van merkartikelen. Zij hadden de grootste budgetten en konden zich dus de beste locaties voor grote, geschilderde muurreclames veroorloven. Deze muurbeschilderingen werden ook wel de fresco's van de middenstand genoemd. In de jaren tachtig van de vorige eeuw beleefde de muurreclame een soort opleving. Waarschijnlijk lagen nostalgische redenen daaraan ten grondslag, want eerder al in de jaren zeventig kwam het geëmailleerde reclamebord in zwang als verzamelobject en later ook als museum kunstobject. Anderen raakten zeer geïnteresseerd in vervaagde muurreclames. Net als bij gebouwen en religieuze muurschilderingen in kerken, is er een spectrum van mogelijkheden, variërend van volledige reconstructie van een (nagenoeg) verdwenen schildering, compleet restaureren van een deels herkenbare schildering tot een louter conserverende behandeling van een vaag restant. In de praktijk wordt meestal gekozen voor restauratie. Overigens wordt een totale reconstructie ook niet geschuwd.

Simon de Wit

Soms is dat niet eenvoudig omdat er nogal wat reclames bestaan, waarvan meerdere uitingen over elkaar heen zijn geschilderd.

Vraag is dan welke in aanmerking moet komen voor behoud: de oudste, de best zichtbare of moet toch worden overgegaan tot uitsluitend conserveren?

In Kampen is voor een tussenweg gekozen. Een drievoudige muurreclame is geconserveerd, maar de drie over elkaar geschilderde reclames zijn ernaast afzonderlijk gereconstrueerd. Dezelfde vraag was in Bergen op Zoom overigens aan de orde voor een reclame aan de Steenbergsestraat. Deze voormalige kruideniers keten genaamd Simon de Wit en bekend als de voorloper van Albert Heijn kent drie over elkaar geschilderde letterreclames. Hier is weloverwogen gekozen de reclames over elkaar in het straatbeeld terug te laten komen. Deze tot het cultureel erfgoed behorende muurschildering werd in opdracht van de Rotary Bergen op Zoom en de gemeente Bergen op Zoom door restauratiebedrijf Wendy Schoenaker Decorateurs uitgevoerd.

Landelijk heeft de stichting Tekens aan de Wand een boek over muurbeschilderingen uitgebracht onder dezelfde titel. In dit boek zijn vele muurbeschilderingen uit geheel Nederland gepubliceerd. Dit boek bevat 172 pagina's met vele fraaie foto's. ISBN 9789490608149.

VOOR UW AGENDA

Leiden, t/m 15 september 2013

Middeleeuws Chique

De collectie van het Rijksmuseum van Oudheden omvat meer dan 1500 verschillende middeleeuwse stukjes sierbeslag uit de periode 1300-1600; de omvangrijkste verzameling van Europa. Het grootste deel is gevonden in het 'Verdronken Land' van Zeeland en in Dordrecht. Wat opvalt is de grote diversiteit van het sierbeslag en de variatie in gebruik. Niet alleen werden riemen en accessoires met beslagwerk verstevigd, de metalen versieringen waren ook een uitgelezen medium om boodschappen en identiteit uit te dragen.

Riem met bloemvormige beslagstukken, leer met koperblik; vindplaats: Zeeland, Verdronken Land, voor 1530; collectie: Rijksmuseum van Oudheden

Er was ruime keuze aan vormen, die bovendien modegevoelig waren. Zo zijn er allerlei geometrische motieven, bloemen en bladeren, gezichten van mensen, koppen van dieren, hemellichamen, gebouwen, gebruiksvoorwerpen, nagebootste wapenschildjes en namaakmunten.

Er zitten opvallend veel letters en symbolen bij; van verwijzingen naar de liefde tot status en religie.

In de tentoonstelling zijn naast tientallen leren riemen, tassen en schoenen met uitbundige metalen versieringen ook hangers, broches en insignes te zien, uit eigen collectie en in bruikleen uit twaalf steden in Nederland en Vlaanderen. Het decor van de tentoonstelling laat afbeeldingen zien van schilderijen, handschriften en tapijten waarop de middeleeuwse elite pronkt met gouden en zilveren accessoires, zelfs op paardentuig en halsbanden van schoothondjes.

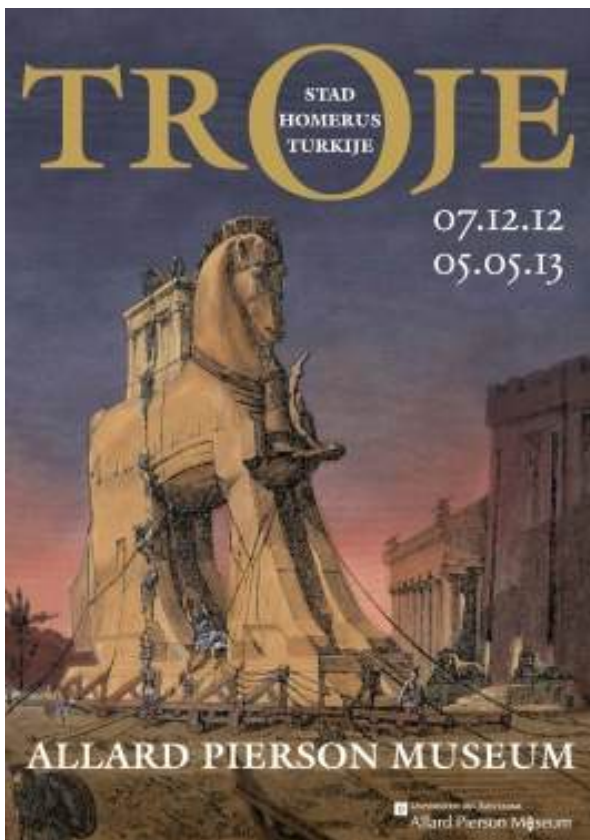
Halsband voor jachthond met wapenschilden, leer met koperlegering; vindplaats: Leiden, Kaiserstraat, beerput, 1400-1450; Collectie: Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Zuid-Holland, Alphen aan den Rijn

Info: Rijksmuseum voor Oudheden, Rapenburg 28, 2311 EW Leiden, tel. 071 - 5163 163

Amsterdam, t/m 5 mei 2013

Troje. Stad, Homerus en Turkije

Geen stad spreekt zo tot de verbeelding als Troje. Troje heeft iets magisch, iets mythisch, iets fascinerends. De tentoonstelling toont de vele gezichten van Troje en biedt de nieuwste perspectieven op de stad. Met ruim 300 bruiklenen uit binnen- en buitenland; niet eerder waren in Nederland zoveel archeologische en cultuurhistorische topstukken uit en over Troje in één tentoonstelling te zien. De tentoonstelling vormt de spectaculaire afsluiting van de feestelijke viering van 400 jaar diplomatieke betrekkingen tussen Turkije en Nederland.

Troje. Stad, Homerus en Turkije vertelt de verhalen van Troje en laat zien hoe de betekenis van de stad telkens verandert. Waar de legendarische naam Troje wordt genoemd, is er controverse en zijn er tegenstrijdigheden. Door de eeuwen heen hebben velen Troje zich toegeëigend. Het begint met de blinde dichter Homerus en zijn wereldberoemde epos de Ilias. Maar Troje is meer dan de tienjarige oorlog tussen de Grieken en de Trojanen. Troje is ook de stad zelf waarvan de opgraving vijfduizend jaar aan geschiedenis laat zien.

En Troje is ook het steeds weer toe-eigenen ervan door de eeuwen heen door vele personen, landen en culturen.

De tentoonstelling belicht een zeer tot de verbeelding sprekend onderwerp vanuit verschillende gezichtspunten. Vanuit de stad zelf, vanuit de dichter Homerus en vanuit verschillende culturen en landen.

Mythevorming over Troje is de rode draad van de tentoonstelling. De spraakmakende opgravingen van Heinrich Schliemann en zijn opvolgers worden getoond aan de hand van kopieën van de beroemde schat van Priamus en originele vondsten uit de verschillende opgravingen. Een hoogtepunt is de grote marmeren Zeuskop uit het Archeologisch Museum in Istanbul. Een belangrijk onderdeel van de tentoonstelling is de perceptiegeschiedenis van Troje in verschillende culturen in het bijzonder de Turkse cultuur tijdens de negentiende en de twintigste eeuw. Een selectie Osmaanse archiefstukken, waaronder foto's van Atatürk bij Troje en de opgravingsvergunning van Schliemann, toont de relevantie van het Homerische Troje voor Turkije.

Bij de tentoonstelling verschijnt een gelijknamig publieksboek (€ 24,95).

Info: Allard Pierson Museum, Oude Turfmarkt 127, Amsterdam, tel. 020-5252556

Nijmegen, 2 februari t/m 26 mei 2013

Uit de plooi. De 18de eeuw in beweging

In de 18de eeuw raakte Nederland uit de plooi. Heel letterlijk met het verdwijnen van de diepe plooiën in de damesjaponnen en de stijve mannenpakken. Maar ook in politiek en maatschappelijk opzicht ontplooiën de mensen zich. De opvattingen over de rol van vrouw en kinderen in het huisgezin en over de rechten van burgers veranderen. De economische groei, en daarmee ook de politieke invloed, verschuift van de steden naar het platteland, en van het westen naar het oosten. Ook in geestelijk opzicht komen de mensen uit de plooi: de stijve zelfvoldane rijkdom van de 17de eeuw maakt plaats voor een persoonlijke beleving van geloof, individuele ontwikkeling en omgang met de medemens.

Aan de hand van onder andere schilderijen, kleding, zilverwerk, porselein, speelgoed en meubels wordt u meegenomen naar het leven in de 18de eeuw. De tentoonstelling is ingedeeld in zes thema's. Elk thema heeft een eigen sfeer en vormgeving meegekregen. Van uiterlijke pracht en praal via innerlijke ontwikkeling, naar een intieme ruimte waarin het huisgezin centraal staat. U gaat 'op visite' in een rijk versierd huis en kunt genieten van typisch 18de-eeuwse topografische tekeningen.

Galajapon (tweedelig), maker onbekend, circa 1775, Collectie Amsterdam Museum.

De belangrijkste politieke ontwikkelingen komen in de laatste zaal van de tentoonstelling aan de orde.

De tentoonstelling gaat dieper in op de rol en de positie van het oosten van Nederland in de 18de eeuw. Deze periode wordt namelijk vaak gezien vanuit het westen van het land. Pas recent is er meer aandacht voor het oosten, met een eigen economische dynamiek en een bijzondere rol in het politieke spel. In de tentoonstelling staat de elite van het oosten van Nederland centraal.

Bij de tentoonstelling 'Uit de plooi' is een boek verschenen over de 18de eeuw door historicus Joost Rosendaal. Veel van de bijzondere objecten in de tentoonstelling worden in deze publicatie afgebeeld en besproken. Het boek is te koop in de Museumwinkel.

Info: Museum Het Valkhof, Kelfkensbos 59
6511 TB Nijmegen, tel. 024-3608805

Sittard, t/m 20 januari 2013

Leven aan de Maas. Opgravings-Resultaten Holtum-Noord

Aan de boorden van de Maas, dicht in de buurt van de plek waar eens het gehucht Gebroek lag krijgt het industrieterrein Holtum-Noord steeds meer vorm.

Tijdens de aanleg van de ontsluitingsweg van het industrieterrein zijn veel archeologische vondsten gedaan. Vondsten die nieuw licht werpen op het verleden van het gebied. Alle vondsten zijn in kaart gebracht; vondsten uit de IJzertijd (rond 500 v.Chr), de Laat-Romeinse tijd (350-425 n. Chr.) en de 'Volle' Middeleeuwen (1000 - 1350). In de expositie staat de Laat-Romeinse tijd centraal. Dit is een bijzondere periode, waarover niet veel bekend is. Dankzij de opgravingen verkrijgen we meer informatie. De bodem vertelt ons fascinerende verhalen over deze culturen en volkeren die van ver kwamen en hun invloed hebben achtergelaten in Limburg.

Het archeologisch onderzoek in Holtum-Noord mag in vele opzichten uniek genoemd worden. Niet alleen vanwege de enorm boeiende resultaten, maar ook vanwege de geweldige samenwerking tussen de beroeps- en amateurarcheologen en de overheden.

Ook bij deze expositie is onder dezelfde titel een publicatie te koop.

Info: Museum Het Domein, Kapittelstraat 6
6131 ER Sittard, tel. 046-4513460

PUBLIEKSACTIVITEITEN

(Jan Hopstaken)

In een vorige Nieuwsbrief is voor het eerst uitgebreid aandacht besteed aan de educatieve activiteiten van de Stichting In den Scherminckel. Deze activiteiten maken echter maar een onderdeel uit van het toegankelijk maken van de materiële getuigenissen van de ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van Bergen op Zoom aan het publiek. U begrijpt aan de tekst uit de vorige zin dat deze vrijwel letterlijk is overgenomen uit de statuten van de stichting. In dit artikel wordt nader ingegaan op andere dan educatieve activiteiten.

Museale activiteiten

Een van de belangrijkste activiteiten om de doelstelling van de stichting tot uiting te laten komen is de jaarlijkse dan wel tweejaarlijkse wisseltentoonstelling. De wisseltentoonstellingen worden ingericht in de expositieruimte van de stichting, de Gevangenpoort in de Lievevrouwestraat. Sinds 2008 wordt het thema van de wisseltentoonstelling vooral gericht op een zo actueel mogelijke ontwikkeling in de stad Bergen op Zoom. Dit betekent dat het thema of onderwerp van de tentoonstelling zoveel mogelijk aansluit bij een recente opgraving en wel op een moment dat het onderzoek van de opgraving is voltooid en het opgravingsrapport is geschreven.

Op deze wijze kan de tentoonstelling de opgraving en de resultaten ervan in de volledige context in beeld brengen. Het thema van de laatste wisseltentoonstelling was "Offerpraktijken, opgravingen in de schaduw van de kerk"; de resultaten van de opgraving op de Parade. Een ander thema van een wisseltentoonstelling was "Stinkende leerlooiers en bebrilde kanunniken"; een tentoonstelling gedurende de jaren 2009-2010.

Naast de wisseltentoonstelling is er op de tweede verdieping van de Gevangenpoort een vaste opstelling over archeologie. Aan de hand van een grote maquette (2 x 1 meter) wordt uitgelegd wat er zoal komt kijken bij archeologisch onderzoek: het graven, het onderzoeken van sporen, het tekenen etc. Het herkennen en dateren van de vondsten komt ook aan de orde. Daarna volgt het moeizame werk van het uitwerken van de opgraving, lang nadat de put al weer is dichtgegooid. Archeologie is een betrekkelijk jonge wetenschap, die steeds weer tot de verbeelding spreekt. Op deze verdieping is ook een ruimte ingericht die een beknopt beeld geeft van de geschiedenis van de Gevangenpoort.

Met trots mag niet onvermeld blijven dat sinds 2001 de Stichting In den Scherminckel het predicaat "geregistreerd museum" mag voeren. Dit predicaat is uitgereikt door de Nederlandse Museumvereniging en geeft aan dat de museale activiteiten voldoen aan de landelijke kwaliteitseisen van de vereniging. In 2014 zal opnieuw een toetsing plaatsvinden, dan door de Stichting Het Nederlands Museumregister; een stichting die de taken van de Nederlandse Museumvereniging heeft overgenomen.

Kunsten in de Monumenten

Een jaarlijkse activiteit van de Stichting In den Scherminckel betreft de deelname aan de grote manifestatie "Kunsten in de Monumenten". Deze manifestatie vindt plaats in het tweede weekend van september en omvat diverse activiteiten op het gebied van kunst, muziek, cultuur en monumenten. Tijdens Kunsten in de Monumenten verzorgen vrijwilligers van de stichting rondleidingen door de Gevangenpoort, waarbij de aandacht vooral wordt gericht op de wisseltentoonstellingen, archeologie in het algemeen, maar vooral op de archeologische activiteiten in Bergen op Zoom. Uiteraard worden de activiteiten van de Stichting In den Scherminckel daarbij zeker niet vergeten.

Maand van de Geschiedenis

Sinds een aantal jaren wordt er landelijk tijdens de maand oktober ruim aandacht besteed aan geschiedenis; dit onder de noemer "Maand van de Geschiedenis". Sinds een tweetal jaren ontplooit ook de stichting In den Scherminckel dan twee activiteiten. De eerste activiteit betreft een Open Dag van het Gemeentelijk Archeologisch Depot. Een open dag die in het verleden wel meer is georganiseerd, maar waarbij nu vooral wordt getracht jeugd en jongeren voor geschiedenis te interesseren.

Dit laatste gebeurt onder andere door er een determinatiedag aan te koppelen voor jeugd en jongeren. Deze kunnen hun vondsten tonen aan de gemeentelijk archeologen, die over de vondsten zoveel als mogelijk informatie geven en dateren.

Een tweede activiteit betreft een avondopenstelling van de Gevangenpoort. In het donker is een bezoek aan het gebouw voor veel jongeren, maar ook volwassenen extra spannend, zeker als de ruimten in het gebouw met kaarsen worden verlicht.

Uiteraard wordt de geschiedenis van het gebouw verteld en is er veel aandacht voor de tentoonstelling. De avondopenstelling geschiedt in goede samenwerking met de gidsen van de Stichting Bezichtiging Monumenten.

Cursussen

Het is mogelijk om via de Stichting In den Scherminckel een aantal cursussen te volgen. Het betreft bijvoorbeeld de volgende cursussen:

- Cursus veldkartering
- Cursus opgravingstechniek
- Cursus vondstdeterminatie
- Cursus vondstverwerking

De cursussen worden verzorgd door een deskundige (bijvoorbeeld de gemeentelijk archeoloog) en staan open voor vrijwilligers en donateurs van de stichting en overige belangstellenden. Het aanbod van de cursussen is afhankelijk van de beschikbare tijd van de deskundigen en de opgravingsactiviteiten gedurende een bepaalde periode. Voor een aantal cursussen vormen praktijklessen een belangrijk onderdeel; om die reden kunnen deze cursussen alleen gegeven worden als er een opgraving plaatsvindt en de omstandigheden gedurende de opgraving een en ander toelaten. In november 2012 werd de cursus vondstdeterminatie gegeven. De belangstelling voor deelname was dermate groot dat de cursus binnen enkele dagen was volgeboekt. De mogelijkheid wordt onderzocht of de cursus in 2013 opnieuw kan worden aangeboden.

In oktober 2012, gedurende de herfstvakantie, is er voor het eerst een cursus aangeboden speciaal voor de jeugd van de basisschool. Het thema van de cursus "Archeologie en Romeinen" sloot aan bij het thema van de tentoonstelling in de Gevangenpoort. Mogelijk dat in de komende jaren er opnieuw een op de jeugd afgestemde cursus of middag kan worden georganiseerd.

Excursies

Als Stichting In den Scherminckel organiseren we met enige regelmaat een excursie met een archeologisch doel. Het streven is jaarlijks een excursie plaats te laten vinden, een en ander is wel afhankelijk van de belangstelling van de vrijwilligers en donateurs. Een van de excursies van de laatste jaren is geweest naar Mechelen met een bezoek aan de daar gevestigde archeologische zustervereniging waarbij we zelfs de gelegenheid hadden een opgraving te bezoeken. In 2011 was het reisdoel Luik, met een bezoek aan het Archéoforum, een ondergrondse archeologische site onder het Lambertusplein. Een enkele maal wordt ook aan belangstellenden in de archeologie de mogelijkheid geboden om deel te nemen aan de excursies.

Lezingen

De stichting streeft er naar om jaarlijks een lezing te organiseren, met als onderwerp een actuele opgraving, ontwikkelingen in de stad Bergen op Zoom of het thema van de wisseltentoonstelling. Soms, zoals in 2011, wordt er een lezingencyclus georganiseerd. In genoemd jaar was dit naar aanleiding van de tentoonstelling met Romeinse vondsten.

TERUGBLIK EXCURSIE 17 NOVEMBER DOOR LEO DEN HEIJER

Op een koude nevelige zaterdagmorgen verzamelden zich om 11.00 uur 14 personen aan de voet van de Westerscheldedijk. Auto's werden netjes zoveel mogelijk langs de kant geparkeerd. Gerda Kap en ik mochten twee oud deelnemers begroeten, te weten: Harry en Henk. Harry vertelde dat hij op internet informatie over de kanonskogel gevonden had en dat het de kogel van een "half kartouw" zou zijn. Inderdaad hol en aan de binnenkant een gat erin.

In de kou hield ik een inleidend praatje over de A(rcheologisch) W(erkgemeenschap) N(ederland) Afdeling Zeeland en wat we verwachtten aan te treffen. In een kille mist met motregen liepen we (spannend!) naar het verdrongen bos. Onderweg vielen de diverse grote weggedreven brokstukken veen op. Bij een ervan hielden we stil en ik vertelde over de oorsprong. Daarna liepen we naar de veenrand met restanten boomstronk.

Opvallend was dit keer dat er grote hoeveelheden veen gewoon weg waren. Ook bleek dat een deel van het veen bedekt was met zand. Via de geometrische patronen en de veenoever liepen we naar de West Ketel. Heel vreemd om het ruitvormige patroon te zien van dambordvakken van 120 cm in het vierkant.

We vonden hier de eerste grote scherven. Een mooi zwart scherp gevouwen randje van een pot, duidelijk middeleeuws. Bij de moertering bleven we staan. Gerda vertelde weer bij het paardengraf, ik wees op de resten van de (afkeur?) veldoven producten. Een goed voorbeeld was een aan elkaar gebakken steenrest. Ook vonden we koolstofrestanten. Ik gaf een waarschuwing voor het lopen langs de rand. Eventuele stroming zorgt voor hevige ondermijning van de veenrand waardoor deze afbrokkelt. Gevolg is dat er bij het overheen lopen stukken weg kunnen zakken.

Bij de dijkweg aangekomen wees ik op de hekpaal en de slootkantbegroeiing van oude Paardenstaart (holpijp). Via de dijkweg liepen we over de schelpenbank naar de plek waar door erosie de bodem van de Westerschelde tot op oude veenlagen te zien is. Ook daar vinden we sporen van moertering. De spadesteken zijn goed zichtbaar in het dijkeswerk eromheen.

Verder over de schelpenbank tot bij de palissaderij. Er zijn rijen takken in de grond gezet (om vee binnen te houden..?).

Doorgelopen naar het lemen vloertje (van het dierenonderkomen?). Vervolgens naar de hogere wal en over die steile oever met de meetopstelling van RW naar de strekdam, op weg naar het fundament van het boerderijtje. Hier werd een mitrailleurkogel gevonden. Onderweg verzamelden we veelbelovende scherven : Duits steengoed, het onvermijdelijke bot (schouderblad van vee) en een (paarden?) tand of kies. Ook het obligatoire oor, een mooie schotelrand met aangeknepen voetje en zelfs een versierd gat van een vuurstolp, wat wij de 'dikke delen' noemen. Over de strekdam geklommen en uitleg gegeven over de restanten van het boerderijtje: de afgepaalde schuur en de enige in verband liggende stenen muur.

Het heuveltje waarop vroeger de restanten te vinden waren, was weg, er lag een hele dikke laag sediment, de muurresten waren bijna niet te vinden en de spijkers, waar we het al eerder over hadden, waren niet meer te zien. Ook geen spoor te bekennen van het plavuizen vloertje. Wel de boomgaard resten gezien en de dikke stronk.

Hierna besloten we, het werd weer vloed, terug te wandelen naar onze parkeerplek.

Over het droog liggende gebied weer terug via de strekdam, al gezellig pratend door het riet en de zuigende modder.

Om 14.00 uur waren we terug op de dijk. Na een afsluitend praatje ging ieder weer zijns weegs, vermoeid enigszins verkleumd maar met een ervaring rijker.

Een aantal van onze leden heeft deze excursie meegemaakt en zoals Leo den Heijer in dit artikeltje schrijft: een echte ervaring rijker!

TV UITZENDINGEN ON LINE

U wist natuurlijk dat u veel TV uitzendingen tegenwoordig online kunt bekijken.

Leuk wordt het helemaal als we archeologische programma's terug kunnen zien. Zo heeft RTV Noord Holland een tiendelig televisieprogramma gemaakt onder de titel "Pieter graaft door Laag Holland". In dit televisieprogramma neemt archeoloog Pieter Floore uit de Rijk de kijkers mee langs verborgen sporen. Aan de orde komen onder andere de moeizame ontginning van het land, de permanente strijd tegen het water en de glorie van de Gouden Eeuw. Gedurende tien afleveringen krijgen kijkers een bijzonder inzicht in de geschiedenis van dit unieke stukje Nederland. Overal om ons heen zijn resten uit het verleden in de bodem terug te vinden. Je moet het alleen wel weten. Het getrainde oog van een archeoloog helpt ons op weg.

Een lichte verhoging in de verte, een vreemde bocht in de weg of een onverwacht walvisbot in de grond, midden in een weiland. Ze vertellen ons over het bewogen verleden van Laag Holland. Een geschiedenis die de meesten van ons, wandelend of rijdend door het open landschap van nu, waarschijnlijk niet zouden vermoeden.

Archeoloog Pieter Floore uit de Rijk is een groot deel van zijn leven in dit gebied actief.

Hij weet daarom veel over de geschiedenis van Laag Holland en kan er bovendien goed over vertellen. Laag Holland is een door mensenhanden gemaakt landschap. Het is het resultaat van de eeuwenlange worsteling met een weerbarstige natuur. Het landschap waar we nu in wonen is het resultaat van het doorzettingsvermogen en de vindingrijkheid van onze voorouders.

Alle tien de afleveringen zijn te bekijken op: <http://www.hollandia-archeologie.nl/pieter-graaft-door-laag-holland.html>

Als u een beetje surft op het world wide web kunt u leuke en verrassende archeologische items tegenkomen.

Zo kunt u bijvoorbeeld op de website <http://www.sidestone.com/library/noord-brabantse-oudheden> een schitterend boek lezen en eventueel uitprinten. Het gaat hier om een facsimile-editie van Noordbrabants Oudheden. Op 8 maart 1837 werd het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant opgericht. Doel van het Genootschap werd de bevordering van kunsten en wetenschappen in het algemeen en in het bijzonder in de provincie Noord-Brabant. Een doelstelling die heden, 175 jaar later, nog ongewijzigd geldt met dien verstande dat deze is verbreed tot de cultuur in het algemeen. Een van de grondleggers van het Genootschap was dr. C.R. Hermans, pionier van de Brabantse geschiedschrijving en archeologie. In 1865 gaf het Genootschap Hermans' publicatie Noordbrabants Oudheden uit, het eerste overzicht van archeologische vondsten en vindplaatsen in de provincie Noord-Brabant.

Ter viering van het 175-jarig bestaan van het genootschap heeft de Archeologische Sectie van het Noordbrabants Genootschap besloten deze publicatie opnieuw uit te brengen, aangevuld met een aantal archeologische artikelen die Hermans eerder had geschreven. Noordbrabants Oudheden is te beschouwen als het fundament van de Brabantse archeologie waarin een schat aan gegevens is vastgelegd die anders verloren was gegaan. Met de uitgave van deze facsimile worden de gegevens opnieuw ontsloten en zijn ze weer eenvoudig te raadplegen. Bovendien geeft het boek een interessant beeld van het prille begin van de archeologiebeoefening in Brabant. Met een inleiding van Richard Jansen & Gérard de Laat.

Niet alleen dit boek is gratis te lezen, maar er zijn nog meer gratis publicaties te verkrijgen, zoals bijvoorbeeld de gidsen cultuurhistorie: *Historische Wegen*, deze gids biedt een kort overzicht van onze historische infrastructuur, een collectief netwerk met een enorme tijdsdiepte.

Historische vensters isoleren, deze gids geeft de mogelijkheden aan voor het isoleren van vensters in historische gebouwen.

Historische binnenplaatsen overkappen, deze gids geeft aan hoe er verantwoord met een binnenplaats kan worden omgegaan.

Vervangende stenen afwerken, deze gids geeft inzicht in de manier waarop steenhouders vroeger natuursteen bewerkten en welke rol dat speelt bij vervanging. Stuk voor stuk kleine juweeltjes van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en gratis te verkrijgen via www.cultureelerfgoed.nl

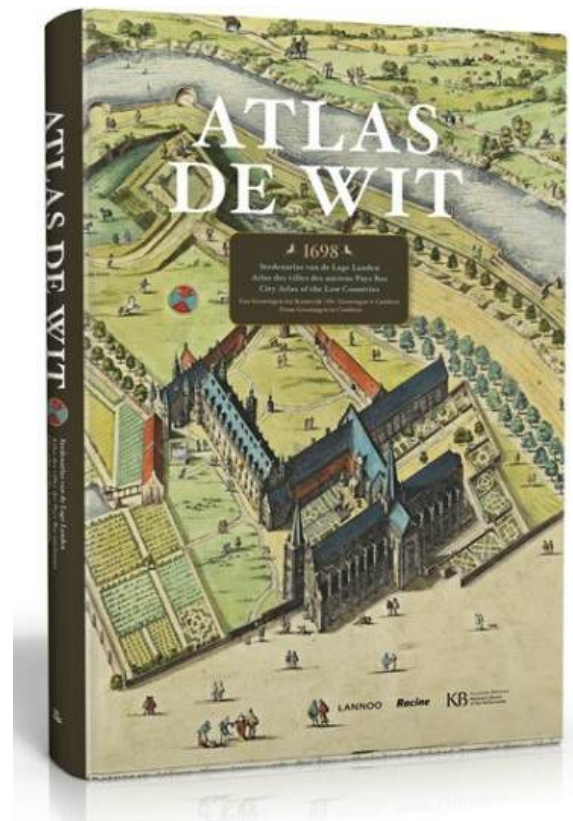
BOEKENNIEUWS

Atlas de Wit

Ontdek de Google Earth van de Gouden Eeuw!

Eind 17de eeuw verscheen bij de Amsterdamse uitgever/cartograaf/graveur Frederick de Wit *Theatrum ichnographicum omnium urbium et præcipuorum oppidorum Belgicarum XVII Provinciarum peraccurate delineatarum*. (Perfecte aftekeningen der steden van de XVII Nederlandsche Provincien in platte gronden). Het is een zogenaamde stedenatlas, een genre dat erg populair was in de late 16de en 17de eeuw, met plattegronden van belangrijke steden uit die tijd.

Dergelijke boeken werden uitgegeven door de grote atlasuitgevers van die dagen, in Nederland door Joan Blaeu, Johannes Janssonius en Frederick de Wit. *Atlas de Wit* is een facsimile van deze historische atlas op zeer groot formaat (63 cm x 37,5 cm!) uit 1698 met 151 stadsplattegronden uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, van Groningen tot Rijsel. Een boek van groot kunst- en cultuurhistorisch belang. Van de oorspronkelijke atlas zijn wereldwijd maar vijf exemplaren bekend. Prachtige, oorspronkelijk met de hand ingekleurde kaarten, die vanuit vogelvluchtperspectief zijn getekend. Een facsimile op ware grootte met een nieuwe inleiding en een gedetailleerde beschrijving per kaart. Deze uitgave maakt een historische atlas toegankelijk voor alle liefhebbers van geschiedenis en oude kaarten.

ISBN: 9789401401890, prijs van 1 oktober t/m 31 december € 99,-- daarna € 119,--

Kasteel van Wouw

In de reeks van het Roosendaalse gemeentearchief is een nieuwe uitgave verschenen: Het Kasteel van Wouw. Het legt een deel bloot van de historie van het kasteel dat lang in nevelen was gehuld.

Op 't einde van de zestiende eeuw
Verhief zich nog te Wouw
Een prachtig lucht' en trotsch kasteel
Een heerlijk lustgebouw

Zo begint een gedicht over het kasteel van Wouw en dat wekt meteen de nieuwsgierigheid. Temeer omdat van het gebouw in de omgeving van het dorp bovengronds niets meer te bespeuren is. Om de geheimen van het kasteel te ontraadselen, onderzocht de archeologische werkgroep van heemkundekring De Vierschaer vanaf 2006 het terrein en de archieven. Stukken werden gelezen, onderzoeken verricht en uiteindelijk werden al deze puzzelstukjes aan elkaar gelegd tot een verhaal. Een verhaal dat heel breed en diep het kasteel omschrijft maar nog lang niet compleet is. Het legt wel een deel bloot van de historie van het kasteel dat lang in nevelen was gehuld.

Het kasteel van Wouw op een schilderij door H. de Cort, 1775. Rechts het kasteel, links ervan de pachtershoeve en uiterst links de achterpoort.

Dit boek neemt de lezer mee in het verhaal van dit trotse kasteel. Maar het is geen historische roman met de markies van Bergen op Zoom als hoofdpersoon die als een koene ridder de strijd aanbindt.

Het is het verhaal van de cultuur- en bouwhistorie van de middeleeuwse burcht die omgebouwd werd tot een fortificatie, waarbij de schrijvers de lezers meenemen naar de leefomstandigheden van de bewoners. Ook het krijgsgewoel rond het kasteel, de ellende van de dorpsbewoners, de bewoners van de burcht en het verval tot ruïne komen aan bod. Daarnaast vermelden het boek de technische details en de resultaten van de onderzoeken op het kasteelterrein in de periode 2006 tot 2012. De vele afbeeldingen laten het kasteel zien, zoals oorlogstekenaars en kunstenaars het in de loop van de eeuwen aan het papier toevertrouwen.

Het kost € 19,95 en is verkrijgbaar bij het gemeentearchief, Museum Tongerlohuys, bij René Hermans (Martel 6 in Wouw) en Kees Hoendervangers (Roosendaalsestraat 37 in Wouw).

Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer. Een overzicht van de grafelijkheid in middeleeuws Frisia (ca. 700-1200).

In de vroege en volle middeleeuwen besloeg het gebied dat door Friezen werd bewoond de gehele Noordzeekust tussen het Zwin (bij Brugge) en de Wezer (boven Bremen). Hoewel de Franken na de

ineenstorting van het West-Romeinse Rijk overal in West-Europa de macht wisten te grijpen, slaagden zij er maar niet in geheel Frisia in het gareel te brengen. Door de afwezigheid van feodaal grafelijk gezag ontwikkelde Frisia zich tot een reeks autonome landjes die zich in de loop der tijd verbonden wisten door wat later de 'Friese vrijheid' werd genoemd. Frisia is daarmee een uniek geval in de geschiedenis van middeleeuws West-Europa.

Dirk Jan Henstra heeft veel gepubliceerd over de economische en politieke geschiedenis van de Friese landen in Nederland en Noordwest-Duitsland. In dit boek gaat hij in op de vraag waarom alleen Frisia zich aan het grafelijk gezag wist te onttrekken.

Henstra betreft talloze middeleeuwse bronnen bij zijn onderzoek en brengt verworven inzichten tot een aantrekkelijke synthese. Voor het eerst wordt zo de grafelijke geschiedenis van de Friese gebieden, en daarmee deels ook van Nederland en Noord-Duitsland, uitgebreid toegelicht. Daarmee is een belangrijke lacune in de vaderlandse geschiedschrijving gevuld. Een pionierswerk." ISBN: 9789023249788, prijs € 29,95

Schliemann en Nederland

De beroemde archeoloog, zakenman en reiziger Heinrich Schliemann (1822-1890) legde de basis voor zijn fortuin in Nederland. Dit boek beschrijft zijn leven daarom vanuit een Nederlands perspectief. Al

kort na zijn aankomst in het land in 1841 toont Schliemann door middel van een brief aan zijn zusters dat voor hem het verhaal, evenals het daarin geschapen zelfbeeld, belangrijker was dan de werkelijke gebeurtenis. In het vervolg van zijn leven zorgt hij er steeds opnieuw voor dat de mensen hem zien zoals hij graag gezien wordt: als de man die op eigen kracht de top van de maatschappelijke ladder bereikte. Nadat hij als zakenman fortuin gemaakt heeft, gaat Schliemann op zoek naar intellectuele roem. Hij begint een zoektocht naar de locatie van het legendarische Troje. Als praktisch mens besluit Schliemann dat deze vraag met de schop moet worden beantwoord. Dit blijkt echter minder eenvoudig dan hij oorspronkelijk dacht: keer op keer weet hij zeker dat hij Troje gevonden heeft en keer op keer ontdekt hij dat er iets niet klopt. In zijn pogingen de problemen rond Troje op te lossen wordt hij gedwongen om zich met de grondbeginselen van de archeologie bezig te houden en het is door dit gevecht dat hij één van de aartsvaders van deze wetenschap wordt. In dit boek zien we hoe twee mythes samen komen.

De grote mythe over Troje en de al bijna even grote mythe van de arme jongen die besloten had om de resten van die stad te vinden. Dit is een verhaal over verhalen en over hoe moeilijk het is om een historische werkelijkheid te achterhalen.

ISBN: 978-90-8890-091-4

Willemstad Prinsheerlijk. Een vestingstad in roerige en minder roerige tijden

Recent is het boek Willemstad Prinsheerlijk verschenen, een uitgave van de Heemkundekring De Willemstad en geschreven door het erelid de heer C. van Mastrigt.

Er is natuurlijk al veel geschreven over Willemstad en haar geschiedenis, maar in bijna alle gevallen zijn daarbij maar facetten uit ons verleden behandeld.

Het nu verschenen boek telt 324 pagina's en ca. 250 afbeeldingen waaronder landkaarten, tekeningen van de vestingwerken en foto's, deels in kleur. Natuurlijk speelt de vestinggeschiedenis van Willemstad met de omliggende forten een belangrijke rol. Bijna elke Europese oorlog had zijn weerslag op het gebeuren in Willemstad en overblijfselen uit de diverse oorlogen zijn nog steeds herkenbaar in de vesting en omgeving. Maar het boek bevat ook een keur aan andere onderwerpen zoals o.a. de vondst van het mannetje van Willemstad, het verdwenen middeleeuwse dorpje Valkenberg, de inpoldering van het gorzengebied en het ontstaan van het dorpje Ruigenhil. Verder komen ook de invallen van de Watergeuzen en van de Spanjaarden, de omwalling van het dorpje, de Tachtigjarige oorlog, de bijzondere status als heerlijkheid van Oranje, scheepvaart, visserij en landbouw, de kwestie of Willemstad bij Brabant of Holland hoorde, de opheffing van de vesting en hoe omgegaan werd met de mogelijkheden tot uitbreiding buiten de wallen, de Tweede Wereldoorlog, de watersnoodramp, de gemeentelijke herindeling etc. aan de orde in het boek.

ISBN: 9789073902138, prijs € 35,-

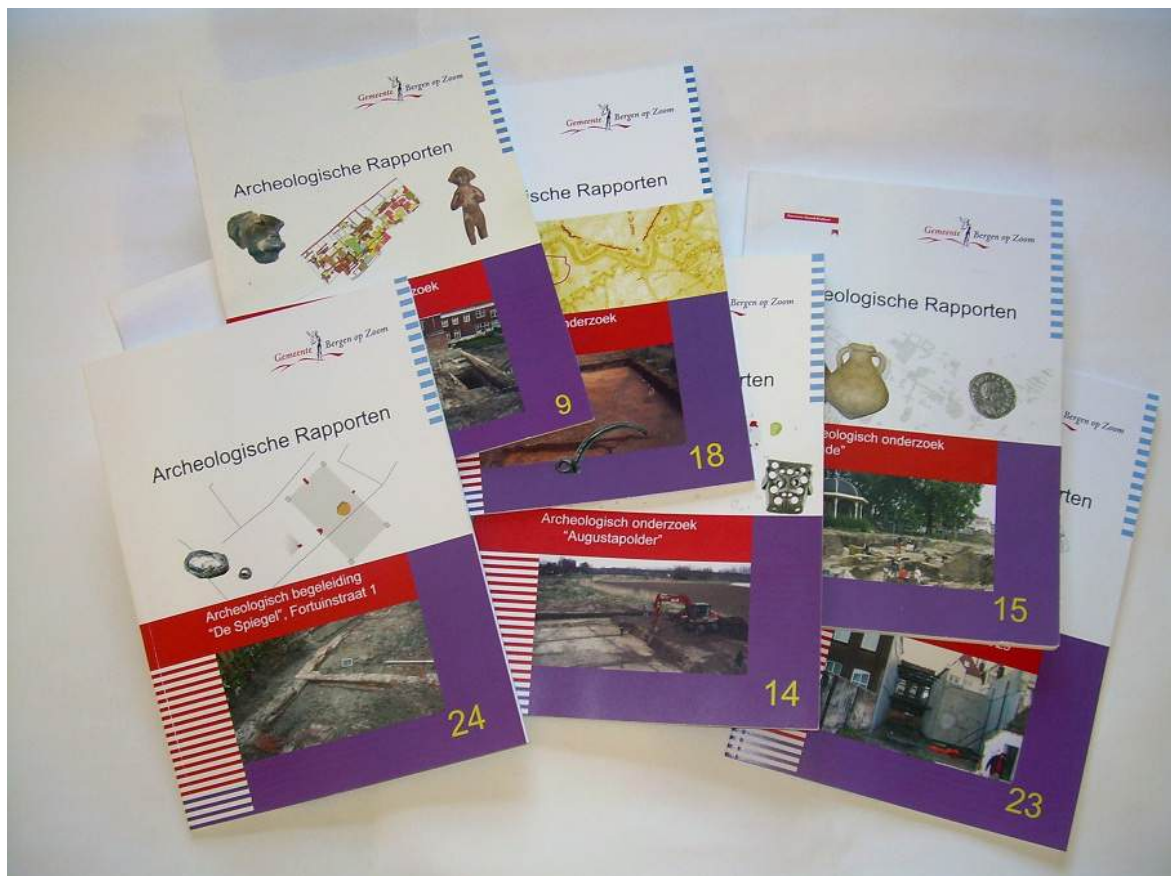
NA DE OPGRAVING

(Marco Vermunt)

In Nederland is elke opgravende instantie, of dat nu een gemeente of een bedrijf is, verplicht om binnen twee jaar na voltooiing van het veldwerk een rapport van het onderzoek te presenteren. Vroeger was dat wel anders. Gemeenten met een rijk bodemarchief spendeerden veel geld en menskracht in opgravingen en creëerden een stuwmeer aan onderzoeksresultaten, bestaande uit vondsten, bodemmonsters, veldwerkadministratie en tekeningen. Archeologen die op een creatieve manier middelen wisten vrij te maken en bereid waren om hun avonduren en nachtrust op te offeren, slaagden erin om af en toe een mooie publicatie te laten verschijnen. Veel gegevens bleven echter jarenlang onuitgewerkt op de plank liggen.

De huidige publicatieplicht heeft duidelijk voordelen, onder meer dat onderzoeksgegevens veel beter en sneller voor anderen toegankelijk zijn en dat beter inzichtelijk wordt, hoe wetenschappelijke vraagstellingen beantwoord (kunnen) worden of juist onbeantwoord blijven, ook al wordt eenzelfde soort onderzoek ontelbare malen herhaald. Het nadeel daarbij is, dat het eerdere stuwmeer van onuitgewerkte opgravingen nu snel verandert in een zee van archeologische rapporten, waarvan een groot deel betrekking heeft op prospectief onderzoek (boringen, proefsleuven) dat geen resultaten opleverde.

Er wordt dus blijkbaar veel geld en energie gestoken in een soort van onderzoek dat over de hele breedte relatief weinig vervolgonderzoek genereert, maar slechts ontelbare vergelijkbare rapporten waarin geconcludeerd wordt dat er geen archeologische sporen werden gevonden. Hoe dit in de toekomst beter of anders kan, is momenteel in onderzoek. Een onderzoeksrapport dient opgebouwd te zijn volgens een vast stramien: vraagstelling, onderzoeksmethoden, resultaten en antwoorden op de onderzoeksvragen.

Het is de bedoeling dat andere onderzoekers het onderzoek virtueel over kunnen doen, dat zij bijvoorbeeld weten hoeveel vondsten er zijn, waar die liggen en welk vervolgonderzoek of materiaalstudies er mogelijk nog gedaan kunnen worden.

Complexe opgravingen kunnen vaak niet tot in het detail worden gepresenteerd, te denken valt bijvoorbeeld aan binnenstadopgravingen met de vele vondstrijke beerputten, waterputten en afvalkuilen. Het rapport zou dan, gevuld met specialistische studies, te lijkig en te kostbaar worden. Dat is ook weer een nadeel omdat dit het vergelijkende (interregionale) onderzoek naar bepaalde soorten sporen of materiaalgroepen bemoeilijkt. Soms moeten keuzes worden gemaakt, zoals bij het onderzoek op de Parade in 2002-2007. De Romeinse resten werden uitputtend door specialisten beschreven, maar de talrijke laatmiddeleeuwse huisfunderingen en vondstcomplexen konden alleen maar in een beknopt overzicht worden behandeld.

In Bergen op Zoom verschijnen de rapporten van het onderzoek dat de gemeente zelf uitvoert in een vaste reeks. De inhoud van deze rapporten wordt toegevoegd aan een landelijke database, die echter alleen voor de vakgroep toegankelijk is. Idealiter zouden de opgravingsrapporten ook fysiek verspreid worden, maar dat is door de hoge drukkosten en de krappe budgetten gewoon niet mogelijk. De laatste jaren verschenen 27 rapporten van grote en middelgrote opgravingen binnen de gemeente, variërend van proefsleuvenonderzoek tot intensieve opgravingen op kleine en grotere binnenstedelijke terreinen. Op dit moment wordt ook gewerkt aan het toegankelijk maken van oud onderzoek, daterend van vóór de 2-jarige publicatieplicht. Wie geïnteresseerd is, kan de rapporten als pdf-bestand op verzoek downloaden en eventueel zelf afdrukken. Verzoeken kunnen worden aangevraagd bij Marco Vermunt.

Het bestuur van de Stichting In den Scherminckel wenst u hele goede en vredige Kerstdagen en vooral een gezond en gezegend 2013.

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel te Bergen op Zoom en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie-adres

basschot@kpnmail.nl)
Vogelzang 22, 4707 XJ Roosendaal,

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Elvira Adriaansen (secretaris)
Frans Heezius (penningmeester/
ledenadministr.)

Stephan Asselbergs
Bas Schot

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2012

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel